

עדות מס.: 03/2726
קלטת מס.: 0330/2560

שער העדות

חשפה: עברית

חארץ: פולין

העד: אלה ליבר
תאריך, מקום וארץ-לידה: 23.1.1923, בוריסלב (BORYSLAW), פולין

כתובת: הרב ברלין 32, ירושלים 92506

תוכן העדות:

בת למשפחה מסורתית, אך מעורה בסביבה הנוצרית: ספטמבר 1939 עד יוני 1941, האזור תחת שליטה רוסית, ומזמן זה הגרמנים משתלטים; זוכרת, כי הגרמנים חשפו גוויות של אסירים, שהומתו על-ידי הרוסים; בעקבות זה, האוקראינים החלו להרוג יהודים כ-1000 במספר; היהודים, בצד הגרמני, אולצו לפנות דירותיהם ולהתרכז בשכונות יהודיות, ואז החלו האקציות, כאשר בשנית, בקיץ 1942 רצחו יהודים ביריות במשחטה המקומית; משפחתה ניצלה מספר פעמים מהאקציות, בזכות עזרה מנוצרים שהחביאו אותם; ואולם, אמה נרצחה בעקבות הלשנה של נוצריה כזאת; המצב הלך והורע כלכלית ונאלצו למכור מרכושם, כדי לקבל מזון; אביה עבד ביודנראט, אך המצב בשכונה היהודית הלך והורע, ילדים מתו ברחובות מרעב, אך לדבריה, יהודים מסויימים ביודנראט, האכילו בזמן זה חזירים ולא את הילדים ברחובות, במיוחד אחד בשם: גולדמן; השכונה לא היתה מגודרת כמו בגיטו, אך התנאים בה היו כמו בגיטאות והתנועה לעבודה ובחזרה - הוגבלה; אלה שעבדו - נותרו בחיים, ואלה שלא - נלקחו באקציות על-ידי הגרמנים; אחר-כך הועברו יהודים רבים למחנה עבודה במקום; מזכירה יהודי בשם ויינברג, שכנראה נרצח אחר-כך על-ידי יהודים בשל המכות שנהג להכות ביהודים במחנה; באביב 1944 החלו להגיע קרונות רכבת למקום ושמועות על השמדה גרמו לה ולבעלה להסתתר ביערות ואצל נוצריה שבעלה הכיר; בתום המלחמה, הועברה במסגרת הרפטריאציה לפולין ובשנת 1950 עלתה ארצה.

זמן הקלטה: כשעה וחצי מס' עמודים: 30 מקום: ירושלים

תאריך: 11.8.1992 שם וחתומת המראיין: שושנה בן-אברהם

הערות:

אין הגבלות על השימוש בחומר

חתומת העד

ליבר אלה, מקומות

Waldenburg (Walbrzych)

ראיון עם: ליבר אלה

מראיינת: שושנה בן אברהם

תאריך הראיון : 11.8.92

מקום הראיון : ירושלים

הדפסה: "הכתב"

11 לאוגוסט 1992, ראיון עם הגברת ליבר אלה.

ש. מה שם המשפחה הקודם?

ת. וייס.

ש. לבית וייס.

הגברת אלה, הייתי רוצה שתספרי קצת על המשפחה שלך, על המקום שבו גדלת, על הסביבה הקרובה. עד כמה שאת זוכרת.

ת. גדלתי במשפחה ממוצעת יהודית, מסורתית, לא במיוחד דתית. אבא שלי היה מנהל חשבונות בפירמה תעשייתית גדולה, קשורה עם תעשיית נפט. אמא שלי היתה עקרת בית, היתה לנו עוזרת בית כמובן, והיתה לי אחות אחת יותר קטנה ממני. בבית ספר - ביקרתי בבית ספר מעורב-

ש. מעורב יהודים נוצרים?

ת. כן, נוצרים, וגם בניס עם בנות.

ש. היו הרבה יהודים בסביבה שגרת? מה היה גודל הקהילה שם, איפה שגרת, בערך?

ת. אני חושבת ש-15 או 13 אלף יהודים, בין 13 ל-15 אלף יהודים. אני חושבת שהאוכלוסיה היתה שלושים וכמה אלף. היו גם אוקראינים, חלק מהאוכלוסיה.

ש. שם המקום בוריסלב?

- ת. בוריסלב, כן. בוריסלב היתה עיר קטנה יחסית, שהיתה שייכת למחוז של לבוב, של למברג. ועל יד בוריסלב היתה עיר יותר גדולה, דרוהוביץ, ששם היו רפינריות, בתי זיקוק למוצרים האלה.
- בית הספר היה בית ספר מעורב, נוצרי-יהודי. את האנטישמיות הרגשנו, אבל לא עד כדי כך כמו שבמקומות אחרים.
- ש. את מתכוונת בבית ספר או בכלל בסביבה?
- ת. בבית ספר. אני זוכרת רק בית ספר.
- ש. היחסים עם האוכלוסיה הנוצרית - היה איזה קשר?
- ת. כן, למשל הבית שלנו היה בסביבה מעורבת גם, יהודית-נוצרית, והיו לי חברים גם בין הנוצרים ונוצרות, די קרובים. עד המלחמה.
- ש. באיזה גיל היית כשהמלחמה התחילה?
- ת. כשפרצה המלחמה הייתי בת 16.
- ש. זאת אומרת בשנת '36-
- ת. '39. אבל אז, הלא היה הסכם ריבנטרופ ב-'39, וחלק של פולין צורף לברית המועצות, וביום כיפור של '39, זאת אומרת, נכנסו הגרמנים תיכף אחרי פרוץ המלחמה, הלא לא לקח הרבה זמן שהפולנים היה הלא תוהו ובוהו, והצבא הפולני הפסיק להתקיים, ואז נכנסו הגרמנים, אני לא זוכרת כמה זמן, שבוע-שבועיים, משהו כזה, תקופה מאוד קצרה, וביום כיפור של '39 שמענו פתאום כאילו רעידת אדמה. לא ידענו מה קרה. התמונות התחילו ליפול מן הקירות, השמשות רעדו. מה התברר? אלה היו טנקים רוסיים-
- ש. רוסיים?
- ת. כן. הרוסים נכנסו והם נשארו עד יוני '41.
- ש. אני רוצה לשאול עוד לפני זה משהו: ממש לפני המלחמה, לפני שהמלחמה מתחילה, בשנת '38 ו-'39 עוד לפני המלחמה, האם היה שוני בחיים?

האם הרגשתם שמשוהו הולך לקרות?

ת. לא, לא הרגשנו.

ש. לא מבחינת כלכלה, לא מבחינה חברתית?

ת. לא.

ש. היחס היה רגיל והחיים התנהלו כרגיל?

ת. היחס של הפולנים, את מתכוונת?

ש. כן.

ת. תראי, הקשר עם הפולנים היה לי בדרך כלל בבית ספר, עם המורים ועם

התלמידים, לא היה לי קשר חיצוני, כי הייתי תלמידה בבית ספר, וגם

הייתי חרוצה וכל ההתעניינות שלי התרכזת, לא שהייתי שייכת לשום

תנועת נוער יהודית. זה גם היה אסור בבית ספר שלנו, ואני הייתי

ילדה טובה. היו כאלה שהיו שייכים שם לבני עקיבא, את יודעת. שומר

הצעיר אני לא זוכרת בעיירה שלנו. זה מעניין, ששומר הצעיר שמעתי

אחרי זה שהיתה תנועה נורא חזקה. היו בית"רים, זה אני יודעת. אבל

שומר הצעיר אני בכלל לא זוכרת.

ש. האם ההורים היו בקשר איזשהו עם השכנים, האוכלוסיה הנוצרית?

ת. תראי, אז אמרתי לך, אנחנו גרנו בסביבה שהיתה מעורבת, ואני אסביר

לך גם למה. כי התפקיד של אבא שלי, כתוצאה - היו לנו הטבות מטעם

הפירמה. זאת היתה פירמה..., פירמה גדולה, היינו מקבלים - קיבלנו

-דירה, הסקה - פחם ועצים, בית ספר תיכון חינם.

ש. בגלל שאבא עבד שם?

ת. חינם, על חשבונם, מטעם הפירמה קיבלנו. ואז היו גם פקידים בסביבה

היו גרים, הבתים היו שייכים לפירמה, לא לנו, אז בגלל זה היתה כזו

חברה כאילו מעורבת. דווקא הפקידות היתה יהודית, וזו היתה חצר כזו

גדולה, קראנו לזה חצר, זו היתה מין סימטא כזאת, מול כנסייה גרנו,

והפועלים היו נוצרים. אז היה לנו קשר, למשל היתה אחת תופרת, היתה באה אלינו הביתה, קצת יותר צעירה ממני, היתה באה קצת לתפור לנו בבית, היתה נוצריה, ואחד היה...

ש. זאת אומרת קשרים רגילים?

ת. כן. להורים לא היו קשרי ידידות, משהו כזה עם נוצרים, לא.

ש. את אומרת שכשהרוסים נכנסו - האם אז החיים השתנו?

ת. כן, לגמרי.

ש. אני אבקש שתתארי לי.

ת. החיים השתנו, ראשית אנחנו, יהודים, נהנינו יותר מחופש כאילו, הרגשנו יותר חופשיים.

ש. מאשר מי?

ת. כן, לא הרגשנו, בכל זאת היתה מין אנטישמיות בבית הספר. אומנם לא כמו שמספרים אחרים, אבל היו מורים שהיו אנטישמים, שלמשל אם במקום טוב מאוד קיבלנו טוב. זה ניואנסים כאלה, לא מי יודע מה, אבל מבחינת ה- אני למשל הרגשתי מצוין, אני עוד המשכתי ללמוד בבית הספר, אבל מבחינה כלכלית זה היה רע מאוד.

ש. למה? מה קרה?

ת. כי ראשית אבא שלי לא היה מסוגל להתרגל לצורת העבודה שם עם הרוסים, היה צריך לחתום. היה בוכהאלטר, את יודעת. והוא היה צריך לחתום, והרוסים גנבו שם, הממונים עליו, והוא היה אחראי, והוא התפטר מהעבודה, ואמא שלי הלכה, נדמה לי, התחילה לעבוד באיזה חנות ללחם, וגם מבחינה כלכלית, וגם אני לא זוכרת כבר, גם מזון לא היה כל כך בשפע.

ש. קודם היה יותר?

ת. מה זה יותר, בכלל לא היתה בעיה לפני המלחמה. טוב, לא היתה לנו

כמובן עוזרת, טוב, החיים זה גם... אני הרגשתי טוב, אני לא יודעת, זו היתה גם תקופה, גיל 16 ו-18, יצאתי עם בנים, והייתי בחוגים, הייתי שייכת לכל מיני חוגים, תיאטרון והיו הצגות ונסענו.

ש. זה היה חוג יהודי או מעורב?

ת. לא היה מדובר על יהודי בכלל. בקשר לנוצרים אז היתה בעיה, וגם בקשר ליהודים העשירים, כי התחילו הטרנספורטים לסיביר. הם התחילו לקחת יהודים, העשירים האלה, הקומונישטיקים האלה,

ש. הרוסים?

ת. הבורז'ואים, אני חושבת... זה היה בכפר, נדמה לי. וגם הפולנים, קציני צבא, וגם מבית ספר. מי שהתבטא משהו, אמר מילה, שתי מלים שלא מצא חן בעיניהם, היו לוקחים אותם לסיביר.

ש. אז במה אבא עבד, אם את אומרת שהוא התפטר?

ת. אני לא יודעת. זה בסך הכל שנתיים. הוא החליף את מקום העבודה, ואמא שלי גם יצאה לעבודה, אמרתי לך, באיזה חנות איפה שהיו מוכרים לחם. וגם היו תורים, כמו ברוסיה היה. היה צריך לעמוד בתור להשיג אוכל. אבל אותי זה לא עניין, אני לא יודעת, הייתי אז בעננים איכשהו, הציעו לי להיות בקומסומול, אבל לא הספקתי. הייתי, לו היה ממשיך, הייתי חברת קומסומול.

ש. ועד מתי זה נמשך ככה?

ת. זה נמשך בדיוק עד יולי, בדיוק עד פרוץ המלחמה.

את יודעת, אנחנו עשינו הלא בגרות באוקראינית, אני עשיתי באוקראינית, כי רציתי להמשיך ללמוד באוניברסיטה בלבוב ושמה השפה הראשית... היתה אוקראינית, לא פולנית. אז עשיתי את הבגרות באוקראינית גם, ובלילה של 21 של יוני היתה מסיבה גדולה בבית ספר, וקיבלנו את תעודות הבגרות, הם קראו לזה... והיתה מסיבה גדולה,

והיה לי איזה ידיד, אני יודעת, חבר שהיה אוקראיני, והוא ליווה אותי הביתה. הוא היה קומוניסט. הוא ליווה אותי הביתה, וכבר התחיל להיות [-דמדומים] -אה, חשבתי דמדומים זה בערב. אז ישבנו אצלנו על המדרגות לפני הבית, ופתאום שמענו בומים, בום בום. טוב, אני כבר נפרדתי ממנו, וקבענו שלמחרת ניסע ללבוב להירשם לאוניברסיטה. ונכנסתי הביתה, ואבא שלי התעורר ושאל אותי מה קרה? ואני אמרתי אני יודעת, איזה מין תמרונים, אני יודעת מה, ושכבתי לישון. כשקמתי בצהריים, התעוררתי בצהריים, התברר שאלה היו גרמנים שהפציצו, התחילו להפציץ, ופרצה המלחמה. ככה, באופן פתאומי.

ואז לקח כמה ימים, והרוסים התחילו לברוח, ולפני שהם ברחו הם שרפו את כל ה- הם התחילו לעשות אש, אני לא יודעת באיזה אופן עשו את זה, והתחילו שריפות, כי זה היה שמן אדמה, החום הזה, חום כבד כזה [נפט גלמי]. זה לא היו מכרות, זה היו מין כאלה מגדלים מעץ, ושם בפנים היו מחפשים את השמן-אדמה, זה היה עשוי מעץ, וכל הסביבה התחילה לבעור. ואז חלק מהיהודים גם ברחו.

ש. לאיזה כיוון?

ת. מזרחה. [-לרוסיה]. התחילו לברוח יחד עם הרוסים והגרמנים הפציצו אותם, את יודעת איך שזה היה אז. אולי ראית את הסרט ... [-עוד לא] -חבל. לא חבל, כדאי לראות.

ש. אתם נמצאים עד '41 בעצם ברוסיה, האם אתם יודעים מה קורה עם היהודים בפולין? האם יש לכם איזשהו מידע?

ת. כלום. לא ידענו שום דבר.

ש. כי לא היתה לנו משפחה בצד השני. יכול להיות שאילו היתה לנו משפחה היינו שומעים מה שקורה. אבל אנחנו לא היתה לנו שום משפחה, אז לא ידענו.

- ש. כי אני שואלת מדוע בעצם היהודים האלה ברחו יותר מזרחה?
- ת. אני אגיד לך למה. חלק היו קומוניסטים, אז הם פחדו להישאר עם הגרמנים. צעירים יהודים, אני לא יכולה להגיד לך, כי אני יודעת שכמה חברים שלי גם יצאו וחזרו אחר כך כי הפציצו אותם. אחד מהם היה קומסומול, כפי שאני אמרתי, אני יודעת ששמה... אני לא זוכרת. אני רק זוכרת כשהתחילו השריפות מסביב, הייתי במרכז העיר, חזרתי הביתה ואמרתי לאבא שלי: אבא, יהודים בורחים. יכול להיות ששמע, זה אני לא זוכרת. אמרתי: בוא גם אנחנו נברח. אז אבא שלי אמר: מה? הוא עוד היה חייל בצבא האוסטרו הונגרי, היה איזה קצין, אני יודעת מה, אז הוא אמר: מה את פוחדת? מה יש לך לפחד? לא היינו קומוניסטים, אני זוכרת שהוא אמר לי את זה, אז מה יש לנו לפחד מהגרמנים? אז זהו, ככה הוא פתר את זה.
- ש. ומה קורה כשהגרמנים נכנסים?
- ת. כשהגרמנים נכנסו, נכנסו כמובן על אופנועים. למשל, בעלי-
- ש. אז כבר היית נשואה?
- ת. לא לא, אבל הוא סיפר לי, הלא הרוסים באביב '41 התחילו לגייס יהודים לצבא, והרבה הרבה ידידים שלי גויסו לצבא. הם היו יותר מבוגרים ממני, הם היו כבר אחרי בית ספר, גייסו אותם לצבא הרוסי. ובעלי סיפר לי שאותו גייסו תקופה קצרה מאוד לפני פרוץ המלחמה-
- ש. גם הוא מבוריסלב?
- ת. כן כן. ואת יודעת, היה נורא בלגן, הלא הגרמנים הפציצו, והוא סיפר לי איך שלקחו אותם, אחר כך תפסו אותם הגרמנים כבר, ולקחו אותם לאיזה מחנה מזרחה, במזרח. אבל לא הספיקו להביא אותם לשטחים, אני יודעת, ממש רוסיים, ואז הוא ברח מהמחנה הזה, והתחיל לברוח לחזור הביתה מערבה מערבה, ואיך שהוא הצליח לחזור לבוריסלב, אבל היו

כאלה שלא הצליחו, הם הלכו יחד עם הצבא הרוסי. אני לא יודעת, לתוך
רוסיה. חלק ניצלו, חלק לא חזרו.
טוב, כמה שבועות אחרי שהגרמנים נכנסו נשארנו בבתיים, היינו
חופשיים מאוד...

ש. חופשיים?

ת. חופשיים... לא, את רואה?

ש. אין דבר, את רוצה לתקן משהו? תתקני. זה בסדר גמור. נזכרת במשהו,
את רוצה לתקן אז זה בסדר.

ת. ---

ש. את אומרת שאת לא זוכרת את זמן האקציה הראשונה?

ת. אולי שבוע.

ש. שבוע אחרי שהם נכנסו?

ת. הגרמנים נכנסו, האוקראי... הם מצאו... כאילו בתי סוהר זמניים.

ש. יצרו או מצאו?

ת. מצאו, יחד עם האוקראינים, ובתוך בתי הסוהר האלה, הם מצאו במרתפים
גוויות-

ש. במרתפים?

ת. של בתי מעצר כנראה, זה לא היו בתי סוהר, אני לא זוכרת... אבל הם
גילו גופות.

ש. הגרמנים גילו גופות?

ת. הגרמנים יחד עם האוקראינים.

ש. גופות של מי?

ת. גופות של אסירים נוצרים שהרוסים הרגו אותם לפני שעזבו.

ש. למה? את יודעת למה?

ת. אולי היו קונטרה רבולוציוניסטים, אני יודעת למה? היו אסירים.

אנחנו לא ידענו על זה, אבל זה התברר. המון גופות. ואז-

ש. ביניהם היו גם יהודים?

ת. לא. ואז ההמון של האוקראינים, גם מהכפרים, יצאו לרחובות והתחילו להרוג יהודים.

ש. מתי זה קרה בדיוק?

ת. אני לא זוכרת אם זה היה שבוע או שבועיים אחרי שנכנסו הגרמנים.

ש. שנת 41'.

ת. בטח, זה היה קיץ 41', חודש אחרי שהם ברחו, חודש אחרי שפרצה המלחמה אולי, בין זה ובין זה, אני לא יכולה להגיד לך.

ש. ואז האוקראינים התנפלו על היהודים שגרו בעיר?

ת. כן, התחילו להוציא אותם והרגו אותם.

ש. את יודעת כמה בערך נהרגו?

ת. איזה אלף בטח.

ש. סתם נכנסו לבתיים?

ת. סתם נכנסו לבתיים, הוציאו את כל אחד, מי שפגשו, והרגו אותם. לקחו אותם גם למרתפים האלה.

ש. מה עשתה המשפחה שלך?

ת. אני חושבת שאמא שלי עם אחותי, נכנסה לאיזה - אמרתי לך שהיתה לנו

תופרת נוצריה, שבעלה היה מובטל, ובת שלה גם היתה חברה שלי טובה -

נדמה לי שאמא שלי נכנסה אליהם הביתה. אבא שלי התחבא - את יודעת

שבפולין היו בתי שימוש כאלה בחצרות? [-כן]. -רגע, אבל איך אנחנו

ידענו על זה? נדמה לי שאנ באתי מהעיר וסיפרתי להם שזה התחיל משהו

כזה. אני כבר לא זוכרת איך נודע לנו. אנחנו גרנו קצת מחוץ לעיר,

ואני נשארתי בבית, ובאתי עם חבר, הוא ליווה אותי, והוא עלה על

עליית הגג. ואבא שלי התחבא, היתה לנו גינה, ושם היה כזה בית

שימוש ישן כזה, שהיו פעם בחצרות בפולין, וזה היה עוד קיים שמה, והוא שם התחבא. ואני נשארתי בבית. ואני לא יודעת, אני לא פחדתי, אני לא הרגשתי כל כך הרגשה של פחד, בכל התקופה. רק שקרה לי איזה מקרה, אחר כך אני אספר לך, אם נגיע לזה.

ופתאום נכנס אחד אוקראיני כזה עם מקל גדול ושאל אותי: גדייה ז'ידה? [=איפה היהודים]. -כן, אז אני אמרתי לו: "פה אין ז'ידים, ז'ידים יש שם" אבל שם היו נוצרים, לא היו יהודים. אמרתי לו, שם בחצר היו גרים אצלנו הפועלים, הכל נוצרים. והוא הלך, והוא לא הרג אותי ולא לקח אותי. ואז אני זוכרת שיצאתי לגינה, והתחבאתי תחת שיח איכשהו, איזה שהוא, וכל כך ותחלתי לרעוד, זו היתה הפגישה הראשונה עם הפחד, עם המוות.

כן, ואז באמת הרגו את סבא שלי, הוא היה יהודי דתי עם זקן ולקחו אותו והרגו אותו.

ש. האוקראינים?

ת. האוקראינים. טוב, הגרמנים היו כבר בעיר. ואחרי כמה חודשים קיבלנו צו לפנות את הדירה, כי היא לא היתה שייכת לנו, והשכנים שלנו-

ש. מי הוציא את הצו?

ת. הגרמנים.

ש. באיזו צורה, זה היה בהודעות?

ת. אני לא יודעת. היינו חייבים לעזוב את הבית, וגם השכנים שלנו, גם יהודים שגרו באותו בית גם היו חייבים לעזוב, כל היהודים מהסביבה, מהדירות האלה של הפירמה. אבל להם היה בית פרטי-

ש. מי זה "להם"?

ת. לשכנים האלה, ליהודים האלה, אז עזבנו יחד אתם. זה גם היה מחוץ לעיר. עברנו אתם. מתי התחלנו עם ה"אנבינד"? [?] הנה, זה אני כבר לא

יודעת. ובסתיו '41 היתה כבר האקציה השניה, נדמה לי. או '42 זה היה. והתחילו האקציות, היו לוקחים את היהודים והורגים אותם, אז פעם הראשונה זה קרה.

ש. באקציה השניה הרגו פעם ראשונה יהודים?

ת. כן. הגרמנים. זה היה מאורגן על ידי הגרמנים, והם הוציאו אותם מחוץ לעיר, היתה שם ז'ז'נייה, קראו לה ז'ז'נייה, ושמה היו-

ש. זה משחטה.

ת. כן, ושמה היו הורגים את היהודים - הרגו את היהודים.

ש. ביריות?

ת. ביריות. ואז כבר נודע לנו שכבר, שהגרמנים הורגים את היהודים. ובקיץ '42-

ש. אתם גם הפעם ניצלתם בזכות זה שהייתם מחוץ לעיר קצת?

ת. אז ניצלנו כי נכנסנו לבית של נוצרי, שכנים חדשים שלנו, אנשים מאוד נחמדים היו.

ש. מה היה השם שלהם, את זוכרת?

ת. --- לא ידעו מה מחכה להם אם מ-- את היהודים, זה היה '41, והם עזרו לנו והם הביאו אותנו ואנחנו ניצלנו שוב פעם. ['41 או '42?]

ב-'42 בקיץ היתה אקציה שלישית-

ש. סליחה, אני עוד לפני האקציה השלישית - בינתיים מה עושה אבא? ממה חיים?

ת. התחלנו למכור מה שהיה לנו.

ש. חפצים אישיים, תכשיטים?

ת. כן. כן. והגרמנים, למשל הנוצריה הזאת, התופרת הזאת, היינו בקשר אתה. אומנם כבר גרנו לא בסביבה שלה, היא היתה באה, לוקחת אני יודעת, בגדים שלנו, היתה מוכרת אותם והיתה מביאה לנו מצרכים עבור

זה. הם היו לוקחים את זה לכפרים, כי בכפרים היה להם אז יותר כסף, לאנשים כפריים, את יודעת, היתה להם תוצרת חקלאית וזה, אז היו מחליפים.

ש. את הבגדים תמורת מזון?

ת. כן. תמורת מזון. ואבא שלי עבד ביודנראט, אז אני גם לא זוכרת אם בתקופה הזאת הוא מביא כאלה פובייסקי[?] לעבודה הזאת, כאילו כזו ארבייט-אמט יהודי, והיה מביא להם כאלה פובייסקי כאלה לעבודה, ליהודים בסביבה. לעבודות, אני יודעת, לבנות גשרים, לעבוד ביערות, משהו כזה.

ש. את אומרת אבא היה ביודנראט, את יודעת מי עוד היה? מי עוד האנשים שהיו ביודנראט? מה, איזה תפקידים הם שמה מילאו?

ת. תראי, בהתחלה - השמות?

ש. אולי את זוכרת?

ת. אני יכולה לברר לך שמות, ואני יכולה לצלצל לך ולהגיד לך.

ש. אני מאוד אודה לך, בסדר.

ת. תראי, תחילה לא ידענו מה התפקיד של יודנראט, כן? אחר כך התברר שהגדולים מהיודנראט, הראש והעוזרים שלו, בזמן שהיה כבר רעב, ב-42' כבר היה רעב, כבר היו - ב-43' היו ילדים מבקשים "א שיטקלע ברויט". ב-43' אני עבדתי בכזה משרד שהיו וורק שטטן.

ש. מה זה וורק שטטן?

ת. זה היו בתי מלאכה יהודיים, סנדלרים, זה היה ככה, בין יהודים, וגם היה מטעם היודנראט. עבדתי אז באיזה משרד, וכשיום אחד באתי לעבודה והיה שם איזה שומר ואני רואה שהדלת נעולה והוא יושב, אז אני נוגעת בו, אז אני רואה שהוא מת מרעב. הבטן שלו היתה כזאת נפוחה. אני ככה, קופצת מנושא לנושא, והיו ילדים ברחובות ניגשים, וגם

לבתיים, ומבקשים "א שטיקלע ברויט" והיו נופלים מרעב פה ושם.

ש. אתם הייתם סגורים בתוך גיטו?

ת. אנחנו לא היינו ממש סגורים, כי כשעברנו לדירה הזאת שחילקנו עם השכנים שלנו לשעבר, בשנת '42 נדמה לי, היינו חייבים לעזוב את האזור הזה, ונודע לנו שהיהודים חייבים לעבור לאזור איפה שרק יהודים גרים. ואז אני חושבת שאמא שלי כבר לא היתה בחיים.

ש. אמא נפטרה כתוצאה מ-

ת. לא לא, את אמא שלי הרגו.

ש. באיזה נסיבות?

ת. זה היה אז כשהגעתי לאקציה השלישית. נכון. זה סיפור מאוד ארוך איך אני עם אחותי הלכנו לשדות, והלכנו לנוצריה הזאת, התופרת הזאת, גברת ... שתחביא אותנו והיא לא היתה בבית, שהבת שלה היתה החברה שלי הכי טובה, והיא אמרה לי שאנחנו נלך לבתי שימוש האלה.

ש. כשידעתם שיש אקציה?

ת. כן. כבר בזמן האקציה. והיא אמרה לנו שאני עם אחותי נתחבא בכזה מין בית שימוש, שיש בחצרות, והיא בלילה תפתח לנו את הדלת ותכניס אותנו, ושהיא פוחדת, זה היה לפנות בוקר, דמדומים כאלה, ואבא שלי היה נדמה לי בעבודה, משהו כזה, ביודנראט, ואמא שלי נכנסה לאיזה שכנה, חדשה, גם כן נוצריה, לא אלה שהחביאו אותנו בזמן האקציה השניה, רק היא נכנסה לאיזה שכנה וכשיצאנו בלילה וניסינו, ודפקנו בדלת היא לא פתחה לנו את הדלת.

ש. החברה הזאת?

ת. החברה הזאת, ונשארנו בבתי שימוש, ושמענו איך הוציאו משפחה יהודית ואיך לקחו אותם, ואיך הם בכו, והיה לנו מזל שהם לא לקחו גם מבתי שימוש הגרמנים אז, הגסטפו. זו היתה אקציה מאוד גדולה. זהו,

האקציה הזאת לקחה כמה ימים, ואני חושבת שאז לקחו אותם לבעלז
.Belz

ש. אני מבינה שאת רוצה להגיד שאת אמא הרגו?

ת. לא, זה אחרי זה. זה היה בקיץ '42, זה היה אקציה שלישית. ואקציה
רביעית אז פתאום הכרנו איזה נוצריה, שהתחילה להיות נורא חברה
שלנו טובה, והיתה לוקחת גם בגדים ודברים למכירה והיתה מביאה לנו
אוכל, וכש-

ש. כבר מישהי אחרת?

ת. אחרת, כן, היא גרה לא כל כך קרוב לבית הזה, אבל היינו עוד בדירה
הזאת של השכנים של- לא היינו עוד בדז'לניצה. כי אז עברנו
לדז'לניצה. היא הציעה לאמא שלי שהיא תחביא אותנו. כן, אז היינו
כבר, היו דז'לניצות כאלה, את יודעת-

ש. שכונות.

ת. שכונות שהיהודים היו צריכים, זה לא היה גיטו, היה דז'לניצה. אז
היו שתי דז'לניצות כאלה, כן, בכמה מקומות. אז כנראה זה גם היה
כבר ב-'42 בסתיו. [קשה לעדה לשחזר] כבר לא...

ש. הנוצריה...

ת. כבר לא זוכרת איפה אני ואחותי התחבאנו, אני כבר לא זוכרת. [-לא
חשוב]. -היא הציעה לאמא שלי, וכשבאו הגרמנים היא לקחה את כל
התכשיטים ממנה, ואמרה: הנה פה, הנה יהודיה, והם הרגו אותה במקום,
ירו בה, באמא שלי. וכשהאקציה נגמרה...

ש. את זוכרת איך קוראים לה, לנוצריה הזאת?

ת. לא. היא ברחה גם. אחרי ששוחררנו אני חיפשתי אותה ולא יכולתי
למצוא אותה. היא ברחה. היא לא היתה שם.

ואז היתה לי בעיה, וקברנו אותה בבית קברות יהודי. ואז היינו כבר

- בשכונה הזאת, לא היינו כבר בדירה, היתה לנו דירה קטנה עם זאת ועם עוד משפחה אחת, קרובים.
- ש. את אומרת שזה לא היה גיטו, זאת אומרת שזה לא היה סגור? יכולתם להתנועע באופן חופשי?
- ת. אני חושבת שכן, אבל עם הארס בינדה.
- ש. עם הסרט הצהוב.
- ת. כן. והיו שעות פוליצאי שטונדה [-שעות עוצר] -כן.
- ש. יכולתם לנסוע לכפר להביא אוכל?
- ת. יכולנו ללכת לעבודה ומהעבודה. אני לא חושבת שיכולנו לנסוע...
- ש. עכשיו, היהודים שהיו בשכונות האלה הועסקו בשירות הגרמנים?
- ת. חלק כן, כי סיפרתי לך, כי מנהלי החברות האלה של התעשייה הם טענו שהם חייבים להעסיק יהודים. למשל, אבא שלי, בתקופה האחרונה, לפני שלקחו אותו, הוא היה מועסק גם כן כבוכהאלטר [-מנהל חשבונות] - בטרסט כזה של פירמה גרמנית. אומנם זה חינוס, הם לא שילמו.
- ש. הם לא נתנו אוכל במפעלים האלה?
- ת. לא לא, זה לא, לא נתנו אוכל. זה היה מזל, למה? אני אספר לך למה. כי אז, אחרי שאמא שלי - שהרגו את אמא שלי - התחילו לרשום את היהודים והיה חשוב לעבוד, ומי שעבד היה לו, הוא היה נחשב אז ארבייט יודע, והיה לו אאוסווייס כזה, ונדמה לי שהיה לו גם פה A. ואז היה לו זכות באמת להסתובב כאילו בחופשיות.
- ש. מי שעבד בשירות הגרמנים.
- ת. כן, ארבייטס יודע. טוב, אחר כך...
- ש. רגע, את אומרת שזה היה מזל - באיזה מובן. כי אני שאלתי אם במפעלים האלה נתנו אוכל לעובדים?
- ת. לא נתנו, אבל נתנו את האאוסווייס, וכשהיו אקציות, אז הם היו

מוגנים, אותם לא היו לוקחים, כי היה להם אאוטווייס, הם היו ארבייט-יודען.

טוב, כל פעם היו סלקציות, וכל פעם היו אקציות וכל פעם-

ש. איפה את עבדת? אמרת לי שבאיזה בית מלאכה?

ת. כן. לא, זה עבדתי במשרד, כאילו ניהלנו. זה היה הכל כאילו, אני חושבת. אבל אחר כך התברר שהגדולים האלה מהיודנראט, המנהלים וזה, כשהילדים היו מתים מרעב, הם היו מאכילים חזירים בלחם במקום לחלק את הלחם ליהודים עניים. הם היו מאכילים חזירים, הם היו מגדלים.

ש. מי סיפר לך?

ת. זה היה גולדמן אחד. זאת היתה עובדה. את השם שלו אני זוכרת, גולדמן היו קוראים לו.

ש. מי זה הגולדמן הזה?

ת. זה מראשי היודנראט, כן. והוא...

[סוף צד A]

...שאספו אותנו בשכונות האלה, כי אני זוכרת שילדים ברחוב היו מתים מרעב. ראיתי גוויות של ילדים שמתו מרעב, וגם אנשים מבוגרים שמתו מרעב.

ש. מבחינה היגיינית, זה היה מצב דומה לגיטו, או שהיה שונה?

ת. כן.

ש. כלומר, היתה צפיפות גדולה?

ת. כן, למשל תראי, אנחנו גרנו בדירה של חדר וחצי, שאני הייתי עם אחותי ועם אבא שלי ודוד שלי, אח של אבא שלי, ובמטבח (את זוכרת, בפולין היו מטבחים גדולים) אז - חדר ומטבח היה שם, אז במטבח היתה גרה עוד משפחה אחת, שהיתה משפחה שלנו, זוג עם ילדה. היגיינה, אני זוכרת שאחותי היתה יותר קטנה ממני והיתה מנקה את הרצפות.

ש. השירותים, איך היה המצב בחורף?

ת. זה כמו בגיטו, אותו דבר, בטח.

ש. איזה הסקה? עצים, פחם? כלום?

ת. אני לא זוכרת. אחר כך העבירו אותנו למחנות.

ש. מי העביר?

ת. הגרמנים. פינו אותנו.

ש. את מי העביר?

ת. את כל היהודים העבירו למחנה עבודה.

ש. איך קוראים לו?

ת. לאגר. ארבייט-לאגר, בעיר שלנו. זה היה ב...-43'.

ש. איך היו התנאים במחנה עבודה הזה?

ת. את יודעת, היו פריצ'ים-

ש. באראקים?

ת. זה היה מבנה מאוד גדול אחר, שפעם היתה שם חווה וסוסים. והיו

חדרים ולא באראקים. ובחדרים היינו גרים, אני זוכרת, כמה בנות

בחדר אחד 6 בנות. היו פריצ'ים [-כן, דרגשים] -היינו שם. ואז אני

הכרתי את בעלי-

ש. כלומר היו גם גברים במחנה הזה?

ת. בוודאי.

ש. מה היה, את יכולה אולי לנסות לזכור כמה אנשים היו שם?

ת. אולי אלף.

ש. ומה עשיתם.

ת. מה עשינו? עבדנו. סיפרתי לך ש- אה, אחר כך החליפו את ה-A, את

הארבייטס יודע ל"ריכטונגס-ארבייטער" משהו כזה. ריכטונגס בגרמנית

זה כאילו תעשייה כבדה. למי שהיה R היה מותר להתקיים. למי שלא היה

R, כשהיו אקציות היו לוקחים אותם.

ש. היתה איזו דרך להשיג את ה-R הזה? או שהגרמנים החליטו למי?

ת. מי שהיה עובד.

ש. והם עשו איזה סלקציה או משהו, מי הולך לעבודה ומי לא?

ת. תראי, למשל לאבא שלי היה לו R כי הוא היה עובד בתור מנהל חשבונות

בטרסט הזה. במשרד כזה. אני קיבלתי את ה-R כי היה לי חבר שעבד

בקרימינל-פוליצאי.

ש. גרמני?

ת. לא, יהודי. וההקרימינל-פוליצאי הזה היו פולנים. והוא השיג לי

דרכם את ה-R. אני משערת שהיה צריך פרוטקציה בוודאי. יודנראט כבר

לא היה קיים, כי זה היה מחנה, רק היה לאגר אלטסטה, אני זוכרת,

אני יודעת, אלה היו המאכערים האלה שהיו יכולים להשיג את זה דרך

גרמנים, אז אני מתארת לעצמי.

ש. תארי לי סדר יום, מה עשיתם שם במחנה מהבוקר עד הלילה.

ת. תראי אני עבדתי, אחר כך-

ש. מאיזו שעה עד איזו שעה עבדת?

ת. מהבוקר עד ארבע נדמה לי.

ש. איך היה הנושא של אוכל?

ת. היו מחלקים שם אוכל.

ש. מה היו מחלקים?

ת. היו - קצת מרק, איזה פרוסה לחם בבוקר, ובערב היה צריך לעמוד בתור

כדי לקבל את זה. ואם לא עמדו יפה בתור, אז היה אחד מהאורדנונגס-

דינסט, יהודי, שהיה לו פייק', שהיה מרביץ את היהודים שיעמדו יפה

בתור. יהודי, לא גרמני.

ש. את יודעת במקרה מה היה שמו?

ת. ויינברג, כן. אבל הרגו אותו.

ש. מי הרג אותו?

ת. אני לא יודעת, נדמה לי שיהודים מצאו אותו באחד המחנות בגרמניה והרגו אותו. הוא גם גילה את המחבוא שאני התחבאתי עם אחותי, ואז לקחו את אחותי לבעלז, ואותי הציל החבר הזה, גם שסיפרתי לך, היהודי הזה שעבד ב"קרי-פו" - בקרימינל-פוליצאי, והוא שלח לי במקרה - אני ככה קופצת מנושא לנושא, במקרה אספו אותנו באוקריינישה-פוליצאי. היה שוץ-פוליצאי, היה אוקראינישה-פוליצאי, זה היה קריפו, זה היה, אז אספו אותנו שמה, ובמקרה אחד מהשוטרים שמה היה חבר אחד שלמדתי אתו בבית ספר בתקופת הרוסים, אוקראיני אחד, והוא נתן לי פתק (כי הם למדו גם יחד, החבר הזה למדנו גם יחד עם היהודי הזה) והוא העביר לי פתק שהוא מנסה לשחרר אותם, ושם יקראו אחת מאתנו, תלך ראשונה, כי שתיים ביחד אי אפשר. כי תפסו אותנו באיזה אקציה, ואספו אותנו באוקריינישה-פוליצאי שמה, והיו צריכים לקחת אותנו אני חושבת לבעלז. זה היה באביב '43, ושלא נוכל לצאת יחד, שלא נחכה אחת לשניה, אחת אולי תצא יותר מוקדם והשניה תצא יותר מאוחר. ולי קראו ראשונה, ואחר כך, מכיוון שאספו את האנשים בחצר של המשטרה הזאת, האוקריינישה-פוליצאי והחזיקו אותם כמה שעות, אז אנשים ניסו לברוח דרך הגדר, ואז הגרמני הזה, שאני לא זוכרת כבר מי זה היה, מגסטפו אני חושבת, הוא קרא את כל הרשימה הזאת, ולקחו את כולם, ואז לקחו גם את אחותי. זה היה באביב '43. במאי '43.

תראי, המחנה היה מבחינת כלכלה, אז את יודעת, כמו בכל המחנות. היינו יכולים לבשל לבד משהו גם שמה.

ש. הייתם יכולים לבשל לבד?

ת. כן. אני זוכרת שכן. אני לא יודעת כבר איך זה היה, איפה המטבחים היו, כי בחדרים לא היו מטבחים, אבל אני זוכרת שהיה אפשר להכין את האוכל גם לבד.

ש. והיה מצרכים?

ת. תראי, היו משיגים, דרך נוצרים. היינו עובדים בחוץ, לא עבדנו בתוך המחנות. היינו יוצאים, אבל אז היינו יוצאים לעבודה - אני עבדתי אז באיזה יער, אני לא זוכרת במה. אני חושבת שעשינו חפירות.

ש. שוחות לצבא?

ת. אני חושבת. כן. זה כבר היה ב-43'. אז היינו יוצאים עם קולומנה וחוזרים עם קולומנה [=טור], והיינו שם במחנה הזה-כן, ואז נדמה לי לא היו אז אקציות במחנה, עד אביב 44'. ובאביב 44' אספו אותנו-

ש. זאת אומרת, אתם עובדים ככה כרגיל בשירות הגרמנים עד אביב 44'?

ת. כן, מטעם המחנה הזה. ואז אספו אותנו הגרמנים, ואמרו שהרוסים מתקרבים, והם רוצים להציל אותנו, ושאנו לא נפחד, הם יקחו אותנו למקום טוב וזה, ושרוצים להציל אותנו.

ש. עוד לפני זה יש לי שאלה. באותו זמן במחנה, האם היו לכם בגדים? האם הגרמנים סיפקו לכם בגדים ונעליים?

ת. לא לא, אף אחד.

ש. שום דבר? זאת אומרת, הכל היה מה שהיה עליכם.

ת. בוודאי. אז חלק נבהל ואיזה ערב, זה היה אחרי פסח, באביב 44', התחילו לספר שיש קרונות בתחנת רכבת, שהביאו הרבה קרונות לתחנת הרכבת, ואז כבר סיפרו שאוספים את היהודים ועושים מהם סבון, אז כבר סיפרו הנוצרים, שהם חזרו ממקומות כאלה ושהם ראו ושהם שמעו, וכבר ידענו, וחלק מהבחורים ברחו ליערות, כאילו פרטיזנים. לא היו פרטיזנים, אבל הם ברחו. אחר כך תפסו אותם, כי האוקראינים מצאו

אותם והרגו את כולם. ואני, שאני לא פחדתי כל כך, אז הייתי יחד עם בעלי כבר, ואמרתי לו-

ש. הייתם כבר נשואים?

ת. כן.

ש. איפה התחתנתם?

ת. במחנה. התחתנו, היה שם רב, ואמר לנו: אתם נשואים. ואמרתי לבעלי: בוא נברח. והלכתי לאבא שלי. אבא שלי היה אז עם אח שלו, זה שגרנו אתו יחד, ואמרתי לו: אבא, אנחנו רוצים לברוח ולבעלי היתה נוצריה אחת שהיתה עוזרת אצלם בבית, ואת בעלה לקחו הגרמנים לצבא, והיא גרה לבד עם ילדה והחיים שלה היו מאוד קשים, לא היה לה כסף. והיא אמרה לבעלי: אם יהיה משהו, אתם יכולים לבוא, אני אחביא אתכם. ואני אמרתי לאבא שלי שאנחנו רוצים לברוח. כי היתה גדר, אבל לא חשמלית או תיל, היתה גדר עץ גבוהה מסביב למחנה, אז היו מזיזים קרשים והיה אפשר לברוח.

ש. ולא היו שומרים על הגדר?

ת. לא. היה איזה לאגר קומנדאנט.

ש. אז רצית לברוח מהמחנה.

ת. אמרתי לאבא שלי, תשמע אבא, אנחנו רוצים לברוח - לנוצריה הזאת. ואם תחליט אז תבוא. אז ברחנו-

ש. את ובעלך?

ת. ואני חושבת שלא קרה אז כלום. הלכנו לנוצריה הזאת והתחבאנו שם ולמחרת היה שקט ולא היה כלום, וחזרנו למחנה. ויום אחד הלכנו - לא, זה לא נכון, זה היה באותו לילה.

ש. אז תתקני.

ת. אני מצטערת, זה לא היה ככה. אנחנו באמת ברחנו, והתחבאנו אצל

הנוצריה הזאת, ובבוקר בעלי הלך לעבודה, למקום העבודה שלו, ואני הלכתי למקום העבודה שלי.

ש. את חזרת למחנה?

ת. לא למחנה, ישר למקום העבודה. ואני רואה - אני לא זוכרת באיזו שעה היינו צריכים לעבוד - ויהודים לא באים לעבודה. ואז זה קרה. ואז לקחו את אבא שלי ואנחנו ניצלנו. ובעלי עבד במקום אחר, ואני עבדתי במקום אחר, איכשהו הוא שלח איזה נוצרי לקרוא לי ונפגשנו, הסתובבנו כל היום בשדות מחוץ לעיר. זאת היתה עיר קטנה, גם בתוך העיר היו כל מיני שדות כאלה, ובלילה הלכנו לנוצריה. ולא ידעתי אם אבא שלי חי או לא חי, כי פחדתי לחזור למחנה. רק אחרי כמה ימים בעלי הלך למחנה והם אמרו שלקחו את כולם.

ש. מי אמר לו? איך?

ת. תראי, היהודים, אני לא יודעת איך זה, חלק ניצל, אני לא זוכרת כבר איך. המחנה היה קיים עוד.

ש. המחנה לא חוסל?

ת. לא חוסל. איזה קריטריונים, מי הלך ומי נשאר אני כבר לא זוכרת. אבל המחנה היה קיים, כמעט עוד חודשיים או שלושה, אני חושבת שלושה, וביוני היה הטרגספורט האחרון. אני לא יודעת אם האחרון היה לפלאשוב או שהיה לאאשוויץ, אבל הראשון היה לפלאשוב.

ש. כשאבא שלך הלך.

ת. הם לא חיסלו את... מפלאשוב - זהו, הבן דוד הזה יודע את זה טוב, כי הוא היה עם אבא שלי ועם בן דוד שלי - את אבא שלי לקחו לקלוסנבורג אחר כך. הוא היה במאוטהאוזן, הקרוב הזה.

אז לקחו אותם, את הטרגספורט הראשון לפלאשוב, ואני חושבת גם את הטרגספורט השני לפלאשוב, כי אנחנו כבר לא היינו אז במחנה עם

בעלי-

ש. וכל יום המשכתם להתייצב בעבודה? את ובעלך כל אחד במקום שלו?
 ת. בקיץ '43, בסוף הקיץ, אולי בסתיו, סיפרו שיתחילו לחסל את כל הנשים.

ש. נשים דווקא?

ת. נשים, כן. ואז בעלי הכיר איזה שני נוצרים - לא, שיהיה חיסול של המחנה. ואז בעלי הכיר איזה שני נוצרים, והם אמרו שהם עשו איזה מחבוא ביער, ואפשר שם להתחבא. ולילה אחד אנחנו יצאנו-

ש. מי זה אנחנו, את ובעלך?

ת. אני ובעלי ועוד שני גברים שהם הכירו, הנוצרים האלה הכירו, שני בחורים יהודים, והם הביאו אותנו לתוך הבונקר. הזה ביער, בסביבה שם, ביערות, ואנחנו - זה היה נורא, זה היה אולי 2 מטר על 2 מטר, והגובה היה אולי מטר, וכל היום שכבנו שם ובלי להינינו יוצאים. זה היה קיץ, או סתיו. היינו יוצאים החוצה. והיינו שם עד תחילת החורף. בתחילת החורף-

ש. ואוכל הנוצרים הביאו לכם?

ת. כן, הם היו מספקים לנו אוכל, ואנחנו גם, היינו עושים אש איכשהו. הם היו מביאים לנו לחם.

ש. הלחם שהביאו לכם וזה, הם הביאו לכם מטוב לב או עבור כסף?

ת. עבור כסף. כן. והלחם היו מביאים לנו בכיכרות, ואנחנו חילקנו אותו לפרוסות פרוסות כדי שישאר לנו משבוע לשבוע. הוא היה מעלה עובש, כי היו גשמים, וזה היה מלא מים שמה בתוך הבונקר הזה, זה היה משהו נוראי. וכשהתחיל החורף להתקרב אז יצאנו וחזרנו למחנה. בחורף '43.
 [תיקון:] '44.

ש. יכולתם לחזור למחנה ככה בלי שיעשו לכם בעיות?

ת. תראי, נכנסנו, והלא היינו רשומים שם באיזה מקום, וזה כבר היה, את יודעת, זה כבר היה חורף '44, כבר היה קצת בלגן שמה, והגרמנים היו נסוגים.

ש. אבל כשהייתם שם בבור הזה ביער הייתם הולכים לעבודה במשך היום או בכלל לא?

ת. לא. היינו שם כמה חודשים, וכשהתקרב החורף והיה נורא קר. התנאים היו איומים, ולא היה צורך, כי בכלל, אז היה שקט במחנה. אז ככה, היינו, הגענו עד '44, כשלקחו את אבא שלי, ואנחנו היינו אצל הנוצרים. הנוצריה היא היתה מאוד אשה טובה. בעלי היה משלם לה משהו. אנחנו ישבנו במין גגון כזה, היו גגות כאלה, משופעים, מרעפים, היה נורא חם. היה אביב כבר, קיץ '44, ואנחנו יכולנו או לשכב או לשבת בקושי. ואני יודעת, זה מטר על חצי מטר, משהו משולש כזה. ובלילה היינו יוצאים לבית שלה, לדירה שלה. זה היה קומה אחת, בית שלם. אבל ב-'44 התחילו כבר להפציץ, גם האמריקאים וגם הרוסים. האמריקאים היו מגיעים לפנות בוקר, וקראו להם "סרדנה..." - ציפורים מכסף, כי הם היו מבריקים כמו כסף. הם היו באים ומפציצים בדיוק האובייקטים הצבאיים, אלה שהם רצו, זאת אומרת שמה הריפיינרים, בתי הזיקוק, מפעלי התעשייה. הרוסים היו מגיעים בלילה, היו מפציצים איפה שלא הלך - אוכלוסיה אזרחית, הם לא ידעו, הם פשוט לא ידעו. הם רצו להפציץ את הגרמנים, להזיק לגרמנים, אבל הם לא הצליחו. ואז הנוצריה שלנו מאוד נבהלה, והיא עזבה אותנו בדירה, והיא הלכה לכפר עם הילדה, היתה לה ילדה. היא פחדה מההפצצות האלה של הרוסים. אנחנו נשארנו שם בדירה, אבל השכנים מלמטה גילו אותנו. הם גילו אותנו. הם דפקו בדלת ואמרו: הנה, פה היהודים. וכשבאה הנוצריה אמרנו שאנחנו מוכרחים לברוח, כי אם לא

יהרגו אותם יחד אתנו. אבל בעלי, היו לנו נורא קשרים עם הנוצרים הרבה, כי היה להם כאילו כזה סופרמרקט קטן, לא היו קיימים סופרמרקטים כאלה-

ש. מכולת.

ת. לא, זה לא היה מכולת, זה היה משהו גדול, היה להם גם דברי בדים אני חושבת, היו להם כל מיני משחות, זה היה כמו סופרמרקט קטן, והנוצרים מאוד חיבבו את המשפחה, כי הם היו נותנים להם בהקפות, את יודעת. כי הם היו עניים, הנוצרים. וגם הנוצריה הזאת היתה עוזרת שלהם. אז בעלי דיבר שם עם איזה משפחה, כי זה כבר בכל זאת היה סוף המלחמה, הגרמנים התחילו לברוח והרוסים התקרבו, אז הם כבר לא כל כך פחדו, אז עברנו אליהם, אחר כך הבן שלהם היה צריך להתייצב, כי הגרמנים אז לקחו לעבודות את הפולנים, והוא ברח, והיינו צריכים שוב לעזוב שם ולעזור לנוצריה, ובסוף באו גרמנים, הוורמאכט, בסוף כבר, הם כבר נכנסו לעיר, זאת אומרת הם נסוגו.

ש. הצבא הגרמני נסוג.

ת. כן, נסוג, והם שם היו, גרו אצלם כמה חיילים אצלם בבית.

ש. אצל מי?

ת. אצל הנוצריה שלנו, ואנחנו היינו צריכים להישאר שם בחור הזה איזה שבוע זמן, לא יכולנו לצאת. ובסוף הצבא הרוסי התקרב התקרב, והגרמנים - היו הרבה יריות, אבל איכשהו אני חושבת, מסביב לעיר, לא בתוך העיר, והגרמנים ברחו. וכשהגרמנים ברחו, אז אמרו לנו שהרוסים נכנסו, אז אמרו לנו הגויים הנוצרים, הנוצריה שלנו אמרה לנו: אל תצאו עוד, כי הרוסים לא אוהבים עכשיו את היהודים. ב-39' הם אהבו את היהודים, עכשיו הם שונאים אותם, ולמה? כי הם טוענים שהיהודים לא רצו להילחם בזמן המלחמה. כך הם היו מספרים, ובאמת

ישבנו עוד כמה ימים, פחדנו לצאת.

- ש. את זוכרת את היום הראשון שכבר כן יצאת, שהרגשתם שכבר הכל נגמר?
- ת. יצאנו, היינו מלוכלכים, לא היו לנו בגדים, לא היה לנו איפה לגור, אז בעלי הלך להורים שלו, כי מהמשפחה שלו אף אחד לא נשאר, היו לו אחים כבר נשואים, ואחות נשואה וכולם נספו. אז לבעלי, בתור רווק, היה לו איזה דירה של חדר, היה להם איזה בית אחד, הם היו בעלי בית, בניין קטן, אז הוא חזר לנוצרים האלה שלקחו, זאת אומרת שהיו גרים בתוך הדירה הקטנה שלו, והוא ביקש מהם שהם יפנו את זה בשבילנו, אז הם באמת פינו את זה, ואנחנו היה לנו איזה חדר שם, וקצת הלכנו לשדות, לעבד את האדמה, בשביל שיהיה לנו מה לאכול. והנוצריה הזאת גם הביאה לנו קצת אוכל, לא יודעת מאיפה היא השיגה.
- ש. אנחנו מדברים כבר אחרי שהשתחררתם? כשהרוסים נמצאים כבר בחזרה?
- ת. כן.

- ש. הרוסים לא הביאו איזה אספקה לאנשים?
- ת. לא לא. בכלל לא. ואני לא יודעת אם היה או לא היה איזה קומיטט של היהודים שניצלו בתוך העיר, אבל אחרי איזה שבוע-שבועיים הרוסים התחילו לארגן את החיים, ובעלי פגש איזה יהודי שהוא היה מנהל כמו פה שק"ם, ...אינטורט, זה היה לצבא הרוסי, זה היה בסיס כזה, ...טורט, באזה של שק"ם כזה. והוא הציע לו, הוא הכיר אותו מלפני המלחמה או מתקופת הנאצים, אני לא זוכרת, והוא הציע לו שהוא יבוא לעזור לו, ויתחיל לעבוד אתו, והוא התחיל לעבוד אתו, וכבר היתה לנו גם אספקה של אני יודעת, מזון וגם היו באים מהכפר הכפריים והיו מביאים חמאה, גבינות, כל מיני דברים כאלה.

ש. עד איזו שנה נשארתם ברוסיה?

- ת. אנחנו נשארנו, אני חושבת, שרק עד '45. בסתיו '45, ואז התחילה

הריפטריאציה לז'מיה אודזיסקנה (אדמות משוחררות).

ש. שחרור אדמות?

ת. לא, זה היו השטחים שהפולנים קיבלו מהגרמנים, ז'מיה אודזיסקנה קראו לזה. ולקחו אותנו, והיו רכבות, כנראה היו צריכים להירשם או משהו, יהודים ופולנים - ריפטריאציה התחילה.

ש. וחזרתם לפולין?

ת. לא חזרנו, אנחנו הועברנו.

ש. זה מה שנקרא פולין?

ת. היום, זה ז'מיה אודזיסקנה, זה ואלדנבורג Waldenburg, ואלבז'ה Walbrzych, זה היה דולניש לוס... נידר שלזיין, ואז זה לקח כמה שבועות, היינו בדרך, ברכבות, הובילו אותנו לוואלבז'ין, והיינו צריכים להירשם וזה וזה, ונתנו לנו דירה, אחרי הגרמנים. אז השלטונות הפולניים גירשו את הגרמנים, ושלחו אותם למזרח-

ש. אנחנו יודעים את זה.

ת. ואז קיבלנו דירה שם, ובעלי התחיל שם עסק, וגרנו שם עד שנת 50'.

ש. ובשנת 50' עליתם לארץ?

ת. כן.

ש. למה החלטתם לעלות לארץ?

ת. למה החלטנו? ראשית, כי הרבה יהודים עזבו, ושנית היתה לי פה משפחה, שהיו חיים כאן עוד מתקופת פלשתינה, המנדט.

ש. נקלטתם טוב בארץ?

ת. תראי, בעלי היה טיפוס עם הרבה מרץ והרבה יוזמה. והוא לא פחד משום עבודה. הוא לא היה בעל מקצוע, היה איזה מין אולי מנהל חשבונות קטן. כי הוא למד בבית ספר מסחרי. אבל הוא היה מאוד פיקח, והוא ידע להסתדר. ותחילה הוא עבד מאוד קשה על טאנקר, מכלית של נפט, או

סולר.

ש. ישר באתם לירושלים?

ת. לא. אנחנו באנו, אנחנו לא היינו, לא בית עולים, ולא בשום מקום אחר. כי אמרתי לך שהיתה לי משפחה כאן, והם היו אנשים די אמידים, לא עשירים, בעלי עמדות, ועזרו לנו. אז בהתחלה היינו בתל אביב, ופה היה לי דוד שהוא היה מנהל חשבונות במסחר ותעשייה. לא, היו לו פשוט קשרים, וכיוון שבעלי היה טיפוס של סוחר, אז באנו לכאן לירושלים, והיינו תקופה אצלו, והוא היו לו קשרים, אז... בהתחלה גרנו בחדר אחד...

ש. מה שחשוב לי עוד לשאול, האם חזרת לפולין או לוואלבז'יך?

ת. לא, אף פעם. אני לא מוכנה.

ש. האם ניסית בתוך המלחמה לחפש עוד אנשים מהמשפחה, או שידעת מה קרה להם?

ת. תראי, אבא שלי, אחרי שחזרו הבן דוד ועוד כמה, הם ידעו שאבא שלי נפטר כמה ימים לפני השחרור. משפחה שלי קרובה, אחותי... ואמא שלי. היתה משפחה מאוד גדולה, לאבא שלי היתה משפחה מאוד גדולה בבוריסלב, אבל אף אחד לא ניצל. אפילו מאלה שברחו לרוסיה. ניצל איזה משפחה, זה בעצם זה הכל.

אני עברתי תקופה מאוד קשה בפולין, כשהייתי בשלזיה, בוואלבז'יך, בתקופה שאנשים התחילו לחזור מהמלחמה, ממחנות השמדה, מחנות ריכוז, כל פעם מישהו חדש חזר, והייתי בטוחה שאבא שלי יחזור. אז היתה לי תקופה מאוד קשה.

ש. במהלך השיחה שלנו, את אמרת שהיה לך איזשהו אירוע שאולי תספרי עליו? האם סיפרת עליו?

ת. אולי לא כדאי.

- ש. למה?
- ת. כי את יודעת, לא סיפרתי את זה אפילו לרופא כשהגשתי בקשה לפיצויים על נזקי בריאות. אולי הייתי מקבלת על זה יותר כסף, אבל לא סיפרתי את זה. אז אולי...
- ש. אני חושבת שמבחינה היסטורית זה חשוב, אבל אני כמובן לא אכפה עליך.
- ת. אני חושבת שזה לא כל כך חשוב.
- ש. איך שאת רוצה. אבל אם יש משהו, איזשהו...
- ת. אף אחד לא יודע עליה. חוץ מבעלי.
- ש. באופן כללי, את סיפרת את כל הסיפור הזה שסיפרת לי עכשיו למישהו קודם?
- ת. פעם, אני לא זוכרת, היה איזה אמריקאי שראיין אותי.
- ש. למשפחה? לחברים?
- ת. למשפחה, עד כמה, סיפרתי חלק. כי אני הייתי יחידה שניצלתי. גם לאמא שלי נשארה עוד משפחה, לא בבוריסלב בדיוק, אבל בסטי, גם באזור הזה, וגם אף אחד לא ניצל שמה, היו אחים, וגם היה אח נשוי, הם היו 11 ילדים, אצל אמא שלי. אז אלה שעזבו ועברו לכאן, ושנסעו לפלשתינה, אלה ניצלו. מאלה שנשארו שם אף אחד לא נשאר. בהתחלה סיפרתי עליהם, אני לא יודעת אם כל הסיפור, כי זה סיפור ארוך, אבל חלק. אני הייתי יחידה ש... יש לי איזה בת דודה שבאמת רצתה לכתוב כזה, כאילו עץ גינאולוגי, של המשפחה, מטעם המשפחה, לא בקשר אלי, אבל זה עדיין לא יצא עוד. חוץ מזה, במקרה ש... כל הסיפור.
- ש. תודה רבה לך.
- ת. אני מודה לך גם.